

Zempléni Múzsza
A Tokaj-Hegyalja Egyetem lektorált tudományos folyóirata

Szerkesztőség

Lapalapító és főszerkesztő: Bolvári-Takács Gábor
Lapigazgató és felelős kiadó: Bordás István
Szerkesztők: Egey Emese, Haffner Anikó, Lovas Anett
Grafikai szerkesztő: Telling András
Szerkesztőségi titkár: Tóthné Durányik Angéla

Szerkesztőbizottság

Prof. Dr. Baráth Béla Levente PhD	Dr. Koncz Péter PhD
Dr. Bene Zsuzsanna PhD	Dr. Lapis József PhD
Prof. Dr. Bolvári-Takács Gábor PhD	Prof. Dr. Pusztay János CSC
Dr. habil. Csorba Dávid PhD	Dr. Takács Ádám PhD
Dr. habil. Kelemen Judit DLA	Dr. habil. Ugrai János PhD
Dr. Koncz Gábor PhD	

ISSN 1585-7182

Kiadja a Zempléni Múzsza Társadalomtudományi és Kulturális Alapítvány, Sárospatak.
Adószám: 18442960-1-05 Bankszámlaszám: 11994105-06429168-10000001

Szerkesztőség: Tokaj-Hegyalja Egyetem, 3950 Sárospatak, Eötvös u. 7. I. em. 52.

Kiadói postacím: 3950 Sárospatak, Pf. 235.

Kiadói és szerkesztőségi elektronikus levelezési cím: titkarsag@zemplenimuzsa.hu

Honlap: zemplenimuzsa.hu; facebook.com/zemplenimuzsa

Közlésre szánt kéziratot csak elektronikusan fogadunk.

Megjelenik évszakonként. Ára: 500,- Ft.

Előfizethető áttalálással a kiadónál. Előfizetési díj egy évre 2000,- Ft.

Megvásárolható a fővárosban, a megyeszékhelyeken és Zemplénben az *Inmedio* és *Relay* hírlapüzletekben, valamint Budapesten az Írók Boltjában.

Eredeti logó: Csetneki József. Nyomdai munkák: Kapitális Kft., Debrecen.

Támogató: Tokaj-Hegyalja Egyetemért Alapítvány

Számunk szerzői

Bene Zsuzsanna PhD élelmiszermérnök, borász, egyetemi docens. *Bolvári-Takács Gábor* PhD történész, kulturális menedzser, jogász, egyetemi tanár. *feLugossy László* Munkácsy-díjas képzőművész, performer, a Széchenyi Irodalmi és Művészeti Akadémia tagja, c. egyetemi tanár. *Harlov-Csortán Melinda* PhD történész, örökség kutató, főiskolai docens. *Kozma Tamás* DSc nevelésszociológus, emeritus professzor. *Monok István* DSc Széchenyi-díjas irodalom- és művelődéstörténész, bibliográfus, könyvtári főigazgató, egyetemi tanár. *Szentirmai László* bábtervező, grafikusművész, c. egyetemi docens. *T. Erdélyi Ilona* DSc irodalomtörténész, ny. tudományos főmunkatárs, c. egyetemi tanár.

T. ERDÉLYI Ilona

Erdélyi János munkássága az 1850–60-as években: a nevelésről vallott elmélete

Erdélyi János irodalmunk sokoldalú munkása volt. Ez alkalommal az író életét végigkísérő érdeklődéséről szólnunk, amire maga is korán felhívta figyelmünket. [A] „Nevelés azon tárgy”, mint 1839-ben írta, „amellyel legtöbbet foglalkoztam életemben”. Szavait kiegészítjük azzal, hogy pályája kiteljesedésével egyre nagyobb közönséghez szólhatott. Hosszú európai utazása után, amikor találkozott az immár fejlett polgári országokkal, élménnyé vált meggyőződéssel terjesztette a polgári gondolkodás, világlátás, élet és életmód értékeit. Kevésbé ismert, hogy gondolatait, tapasztalatait, amelyeket nevelőként, tanárként és nyugat-európai utazása idején szerzett az 1850–60-as évek fordulóján összefoglalta akadémiai jegyzetében. Környezete élete alakulásával egyre nagyobb körre terjedt, élete utolsó éveiben a magyar társadalom egészének polgárosodását szolgálta, amikor Sárospatak fejlődésének lehetőségeit vázolta, mintegy példaként esettanulmányban.¹ Az előzmények a gyermekkorba nyúlnak: a plebejus születés, a sárospataki iskola, Rousseau-i olvasmányélményei, nevelői tapasztalatai. Érdeklődése a felső-zempléni birtokos, Kolosy József főszolgabíró cseleji házában tudatosult. Patrónusa édesanyja német volt, ezért korán találkozott a német nyelvvel. Kapcsolatuk nem volt felhőtlen, mert özvegy Kolosyné nehezményezte, hogy a plebejus nevelő fiát nem „Tekintetes Úrnak” szólítja. A főszolgabíróval jól megértették egymást, aki szemtanúként számolt be a „szörnyű napokról”, amelyeket az 1831-es kolerázadás idején átéltek: „Minden képzeletet felülmúlt akkori rettegésünk.”²

Ez időben a nevelőnek több lengyel témájú írása is készült, egy év múlva regény írásába kezdett: „Regényem ideje a cholera, lengyel revolutio ideje volna. Hazánkra nézve ez idő roppant nevezetességű ... ez nagyon érdeklé az időben nemzetünket, s hadd tanuljanak embereink a példából, melyet ugyan eleget látnak a történelemben, de arra nem hajtanak...” A regény célja volt a „születési gögöt ostromlani”, és kiemelni a nevelés elsőségét, hogy „...nem születés teszi az embert, habár jól születni szerencse, de nem érdem”, kiemelte még a „a népnevelés sürgetésé-t.” A felső-zempléni lázadás egyik okát, mint regénytervében írta: „[...] a földes urak [...] embertelen bánásmódjukban” látta.³

Érdeklődése megnőtt a téma iránt, amikor figyelme a „fiatal német” írók, a „Junges Deutschland” néven ismert írói csoport felé fordult. Cselejen ismerhette meg egyik tagjuk, Ludolf Wienbarg *Aesthetische Feldzüge* című, a társaság zászlóvivő művét,

amely a Hamburg melletti Altonában 1834-ben jelent meg. A kötet hatását mutatja, hogy két évvel később *Esztétikai táborozások* címmel fordítani kezdte és pesti íróársai körében népszerűsítette. 1838–39-ben barátjával, Kazinczy Gáborral, a széphalmi író unokaöccsével egy lap kiadására készültek *Népbarát (Volksfreund!)* címmel, hogy fórumot adjanak az ötvenöt, hozzájuk hasonlóan gondolkodó fiatal íróknak. Magukat *Ifjú Magyarországnak* nevezték. A tájékozott író, Csató Pál felfigyelt programjukra, denunciálta a tervezett lapot, amikor a Bécs számára vörös posztónak tekintett, a forradalom veszélyét sugalló Jeune Europe-hoz kapcsolta. Az eredmény: a cenzor betiltotta megjelenését. A nagyreményű szervezkedés szétesett. A lap, címe és írásai a jung-deutsch írók eszméit, a „mozgalomliteratura”-t, a népnevelés fontosságát hangsúlyozták, mint a leendő olvasókat verbuváló, a lapokban közölt figyelemfelkeltő tartalomjegyzékük hírül adta.⁴

Erdélyi János első, nevelési írása

A *Társalkodó* 1839. június 26. számában jelent meg cikke „H. E.” álnévvel. A „Hegyalji Emil” álnevet a pályán induló költő használta. Markáns véleményét a sárospataki főiskoláról így fogalmazta meg: az iskola nem érzi „az idő szellemét.”, a *Zeitgeist*”-et. Erdélyi tudta, hogy kényes témát érintett, ezért azzal kezdte írását, hogy a főiskola méltán kivívott tekintélyét nem akarta csökkenteni, mindössze állapotát vetette össze a reformáció idejével, amikor: „... hatalmas emeltyűje volt az életnek, most nem az, mert az idők változtak... és az ősz anya-iskola nem bír egyenlő lépést tartani az idővel, ifjúsága példajakint”, amikor az „... együttérzett (!) az idővel.” Napjainkban „[...] úgy látszik, mintha Patak nem értené az idő intéseit”(…) „mintha nem tudná”, hogy „a társaság teológusok helyett polgárokat vár az iskolától.” „Mert nem az élet van az iskolákért, hanem megfordítva.” Az oktatásban hiányolta a filozófiai gondolkodást, „... mely nélkül a belső ember soha fel nem támad.” „[...] Ez azon nagy hiány, mi a pataki scholában alkotó kezekre vár. Filozófia nélkül hervadt a tudás koszorúja.”⁵ Erdélyi korán ráérezett a magyar világ elméletellenességére, amely még az 1850-60-as években is elutasította a filozófiai megalapozottságú gondolkodást.) A bírálat nagy felzúdulást váltott ki a főiskola maradi híveiben. A pataki Zs. L. válaszolt. Erdélyi két feleletben reagált Zsarnay Lajos, volt iskolatársa írására. Erdélyi ismét sürgette a filozófiai gondolkodás terjesztését, annak korszerű tanítását Patakon. Nem „... veszélyes szellem hevíti” őt, mint Zs. L. Csató Pál 1839-es cikkére célzott, aki az *Ifjú Magyarországot*, ill. betiltott folyóiratát, a *Népbarátot* feljelentette. Az írását követő értetlenség elvette kedvét a vita folytatásától. (Zsarnay nem felejtett. 1860-ban, amikor püspökké választották, emlékezett „Hegyalji Emil” írásaira, és ahol tehetette megnehezítette az akadémiai tanár munkáját. Ezt igazolja Erdélyinek az 1860-os *Verulamii Bacon* tanulmány jegyzetei között tintával írt mondata: „Zsarnaynak való. A ki törvényes dologban igen emlegeti a morált, bizonyos, hogy ezt ritkán érti magára, hanem csak másra.” Ide illenek a következő szavak is: „A filozófiát nem lehet másképp kimutatni, mint a füveket. Hogy botanikus légy, egyes növényeket kell ösmérned, hogy filozof: egyes filozofokat.”⁶

A nevelés szubjektív töltése, emlékezése ifjú éveire

A szabadságharc bukása után, amikor Windischgraetz tábornok elfoglalta Pestet, a hirtelen „schwarz-gelb”-bé lett várost, Erdélyi János Vörösmarty Mihállyal és Bajza Józseffel együtt 1849. július 5-én hagyta el. Az író Felső-Zemplénbe tartott, Cselejbe, ahol egykori tanítványa, Vályi Tamás édesanyja bújtatta el egy régi, csürnek használt házban. Borcsa néni nagy szeretettel fogadta a bujdosót, aki 1849-ben nem lépett ki a faluból, számára az elmélkedés, a „recollectio” ideje volt. 1851. január 5-én napló írásába kezdett, néhány héten át jegyezte fel gondolatait, a napok történéseit, megjegyzéseivel kísérve.⁷

1850-ben, amikor csökkent a „policáj világ” ellenőrzése, ébersége, a bujdosó még a környékbe is kimerészkedett. Kemény telük volt, január 20-án olyan hidegre ébredt, „...minőre én soha nem emlékszem.” Ekkor hallott Borcsa nénitől egy közmondást: „Három ködmönnel melegebb van, mint tegnap.” Ezt is besorolta közmondásgyűjteményébe, amelynek kiadására következő évben, már Pesten került sor.⁸

Örömmel tapasztalta, hogy Felső-Zemplén vidéke őrizte a patriarchális kor néhány értékét. Természetesebb volt az uraság és a „tót” nyelvű falusiak közössége. Ott még az urasággal együtt hallgatták a magyar és szláv népdalokat, amelyeket a falu lakosai vegyesen daloltak munkájuk és szórakozásuk közben. A háború nyomorúságát nem érezték közvetlenül, mint ahogy a bujdosók lelkiállapotát sem értették. A köznemesség életmódjában sok kifogásolni valót talált, különösen a kisasszonyok nevelési hibái tűntek elő, ezekről sem hallgatott. Nevelői hajlandósága nem maradt rejtve a „jőszemű Náni”, a Lasztócson élő költő, Szemere Miklós felesége előtt, aki meglátta benne „az örök nevelőt”. A fiatal lányoknak tett megjegyzéseit hallva, „körülbelől erkölcsi professzorrá” tette. Naplójában azt is megemlítette, amikor „jól érezte magát”: ilyenkor órákon át fűjták jó hangú, zeneértő barátaival a népdalokat, tea vagy bor mellett egymásra licitálva daloltak.⁹

Cselejen ismerkedett meg egy szép, fiatal, árva lánnyal, Irmával, sorsa eszébe juttatta saját fiatal éveit: „Kinek első ifjúságában nem volt ki parancsolni, rendesen így jár: Így jártam magam is. Csak a nyelvek tanulásával mennyi időt kellett eltöltenem, holott gyermekkoromban félannyi idő alatt, és jobban megtanultam volna azokat. Elég keserűen tapasztalom a késő vágyak bal sorsát, mely abban áll, hogy kielégítésökkel, minden mód mellett sem rendelkezhetünk. Az én Irma hugom annál jobban fogja érzeni mindezt, mennél inkább fel fog benne ébredni a tökély utáni epedés.” Megvallja, hogy a lány megítélésében „gyöngébb”, „... mert oly kevés lélek tulajdon mellett is szeretem azt a szép barna arcot. Valahányszor reá nézek, mindig eszembe jut, hogy Hafiz efféle arcokról dalolhatott annyi sok hangon és egyenlő játsszi érzéssel, mert a perzsa hölgyeket épen így füstik. Az a kis lány nem is ezen égalj alá való. Ő rá el lehet mondani, mit Schiller a távolbóli leányra (*Das Mädchen aus der Ferne*): „Sie war nicht in dem Thal geboren, Man wuszte nicht’ woher sie kam.” Sőt gyöngéségem még jobban kitünik abból, hogy alig veszem gondolóra hanyaglott mivelttségét, s a mi több, mint igen fiatal leányból, egészen új fejlődést várok belőle s

ez vigasztal, ingerel. Most szeretője vagyok, majd nevelője akarnék lenni, majd épen apja, s uralkodni rajta, szerelmem, tudományom, s tekintélyem sugalmival. Vajjon mi ez én bennem? Hogy rangot játszék, azt nem tanácslom, de nem is tanácsolhatom, mivel az tőle nem telik, mégis haragszom ha oly emberekkel jó társaságba, kik legalább is nem oly miveltségűek, mint én. Félttem őt a megvesztegető szótul, finomtalanságtól, esetlen falusiság modorátul, s meglehet mindez hasztalan féltés.” Januárjában Irma himlős lett, szerencsésen felgyógyult, betegségének semmi nyoma nem maradt. Irma gyógyulása után Erdélyi egy dorgáló hangú levelet írhatott. Január 15-i bejegyzése szerint a lányhoz intézett kérdésére, hogy nem haragszik-e? Válasza, „... hogy azóta sokkal jobban szeret is, becsül is.” Irma nevelése akkor szakadt meg, amikor Erdélyi visszatért Pestre. Bizonyos, hogy a lány formálásában jelentős változások hozott az a néhány hét vagy hónap, amely ennek az érzelmi töltésű „nevelésnek” volt köszönhető. Erdélyi megélte, hogy Irma hálásan fogadta a „leckéket”. Irma nevével még egy ízben találkozunk, amikor egy tőle hallott közmondást jegyzett le: „Egy két hibáért nem kell megvetni a szomszéd leányát. (Közm. Irma)”¹⁰

Tanári tevékenységének kezdete

Zempléni barátai hívták fel rá a sárospataki főiskola figyelmét. A református egyház vezetői nem remélték, hogy Erdélyi Jánost megnyerik, miután korábbi, 1847-es tanári meghívásukat visszautasította. A Tiszáninnen Református Egyházkerület főjegyzője, Zsarnay Lajos 1851 szeptemberében kereste meg az egyházkerületi közgyűlés határozatával: „egybehangzó akarattal” őt jelölték a sárospataki református kollégium filozófiai tanszékére. Zsarnay írta róla Apostol Pál püspöknek: „Ő fő diszönk lenne Patakon, – s hív nevelője és oktatója növendékinek.” Erdélyi elfogadta a meghívást évi 600 forintos fizetéssel, és lakással a bölcsésztanári házban.¹¹

A pataki oktatás felügyeletét Tomasek Pál, a kassai tanfelügyelőség tanácsosa, lőcsei tanár végezte, aki először 1850. július 19-én kereste fel Patakot. Érdeklődése mindenre kiterjedt. A látogatástól azt remélte, hogy kedvező hangulatot teremt az egész oktatást átszervező osztrák tervezet, az *Entwurf der Organisation der Gymnasien und Realschulen* mellett. A miniszteri rendelet kötelező bevezetését 1850. szeptember 7-én állapították meg. Tomasek átlátta a református oktatás szerkezetét. Vele szemben Erdélyi János állt, ő vezette a tárgyalásokat a főiskola részéről. Részt vettek még – ha szükséges volt – Apostol Pál püspök, báró Vay Miklós a főiskola világi főgondnoka és Hegedüs László pataki lelkész. Erdélyi és Tomasek viszonya nem volt felhőtlen. A „gutgesinnt” tanácsos ellenfelet látott benne, aki „eszeli” az igazgatóságot, amit helyesen látott. A négy pataki tárgyaló, elsősorban Erdélyi kettős harcot vívott: a Kassáról érkező fenyegetéseket, feljelentéseket kivédte, ugyanakkor egyetértett a szükséges, korszerű reformok bevezetésével. Ragaszkodott az anyaiskola autonómiájához, és harcolt a szükséges nyilvánossági jogért, amely az érettségi vizsgák feltétele volt. Segítette erélye, bátorsága, okos taktikázása és következetessége. Bizonyos, hogy a kassai urakkal vitázva érvként használta a nürnbergi,

berlini, lipcsei iskolákban 1844–45-ben készült feljegyzéseit, amelyeket úti jegyzeteiben rögzített.¹²

Az „Entwurf” az iskolalátogatást 6–12 éves korig tette kötelezővé. Patakon addig a református egyház látta el az elemi iskolák felügyeletét. Az új rend megkövetelte a nyolcosztályos gimnáziumok bevezetését és az érettségi vizsgát, ezért szaktanárokat kellett alkalmazniuk, és bővíteniük a gimnázium tanári karát. Ez időben történt, hogy legjelesebb íróink közül többen, megélhetésük biztosítására tanári állást vállaltak a református kollégiumokban – mint Arany János és nagykőrösi tanártársai. Erdélyit is hívták Kőrösre, de ő Patakot választotta, mert tudta, hogy a kollégium léte forog veszélyben. 1851. november 19-én tartotta tanári *Beköszönő beszédét*. Hangsúlyozta az oktatás, különösen a filozófiai jelentőségét. Így fogalmazott: „Én soha nem estem kétségbe a tudomány jövődjé, s vele az emberiség s a nemzetek sorsa felett, s büszkének érzem magam, hogy jelen időben, amikor a bölcsészettnek kettős missziója van: fáklyát vinni s egyszersmind vigasztaló gyanánt is lépni föl, bízatom meg a bölcsészeti tanársággal ezen, igazán ősi, igazán anya iskolában... Mert annyit ér egy nemzet, amennyit tud, más mértéke nincs.”¹³

Tanári munkájának összefoglalása

Sárospataki munkájára, tanárságára és a főiskola érdekében végzett munkájára Szinyei Gerzson, hallgatója, később tanártársa így emlékezett: „Mintha most is látnám a jól megtermett, önérzetes magatartású és modorú férfit nyílt, kerekded arcával, kissé bennülő kék szemével, a mint tanszékére dőlve, Hegel szellemibölcsészetét és széptanát fejtegeti és gazdag szellemének, szikrázó elméjének kincseit szórja az ajkain csüngő ifjúság előtt. Nem tudtuk őt legtöbbször a magasságba követni s az eszme fejlődését folytonosságban felfogni, nem is mondhatom, hogy Hegel szerint a lét és tudat az anyag és szellem egységeig emelkedtünk volna: de azt mindig éreztük, hogy egyéniségének hódító varázsa alatt állunk” – mondta Szinyei 1894-ben, a Nagykaposon szervezett Erdélyi ünnepen. Majd így folytatta: „nemcsak a tanszéken volt ő a maga helyén, hanem egyházi és iskolai tanácskozásaink zöld asztalánál is vezérszerepet vitt s reformeszméivel és sokszor nehéz küzdelmek közt kivívott sikereivel jótékonyan folyt be főiskolánk fejlődésére. Mindazon újítások s alkotások, melyek tanársága idejében főiskolánk szellemi és anyagi jólétének emelése végett létesültek, részben vagy egészben az ő nevével állnak kapcsolatban. Tőle származik a főiskolai nyomda teljesebb felszerelésének eszméje, mi véget: lelkes társaival együtt megalakította a nyomdavasztmányt... a magára hagyott főiskolát a fenyegető anyagi zavarokból kiségitette, sőt a főiskolai pénztárt oly helyzetbe hozta, hogy több új tanszéket állíthattunk és az *Organisation Entwurf* ebbeli követelésének eleget tehattunk.” Beszédét ezzel a megállapításával zárja: „Valóban az ő korát méltán újjászületési kornak nevezheti majd a főiskola történetírója.”¹⁴

Erdélyinek az a terve, hogy a tanszabadság elvét megvalósítva a főiskolát egyetemi rangra emeljék, nem valósult meg. Váczy János idéz Erdélyi egyházkerületi köz-

gyűléshez benyújtott emlékiratából: „Ha szabad lett a föld, legyen szabad a tudomány is. A tanszabadság elvének kimondásával az iskolaügy fel van mentve középkori fogásából, akarjuk mondani, papos szerkezete lárvája alól, mely mögé, mint a velencei tízek tanácsa, egyedül azért zárkózék el, nehogy meglássék arczán az emberi jobb természet. [...] „Egész élete a nemzeti művelődésnek volt szentelve.”¹⁵

A Sárospataki Füzetek szerkesztése

A közösség iránti felelősség, a szélesebb körben folytatott nevelés gondolata tovább munkált benne, amikor 1857 áprilisában megindította a *Sárospataki Füzeteket*: „Év-negyedes folyóirat. (Egyház és nevelés, tudomány és irodalom körében. Hegedüs László alsözempléni esperes és Szeremley Gábor hittanár kiadásában, Erdélyi János bölcsészeti és nevelés tanára, a m. t. társaság tagja szerkesztésében.)”. A szerkesztő szükségét látta a lapnak, mert az elmék mintha megszűntek volna gondolkodni, a lelkeket érdekeltetni: „[...] belső frigyben tartani egymással az egyházat és a tudományt.” A „föltétlen szabad vélemény nyilvánítás” elvét követi a lap, amely „tulajdonképpen a protestantizmus életelve, alapföltétele”. Ezt az elvet fogalmazta meg „a cs. kir. m. miniszteri leirat” [...] „s benne a szabad gondolkodás és független véleményezés korszakának hajnalát üdvözljük” – mint a szerkesztői előszóban írta. A lap négy témára oszlik, köztük a második a *Nevelés*, amely az egyház, az iskolák az elemítől az egyetemekig, papneveldek, stb. munkája, tanítók, tanárok hogyléte, taneszközök, oktatási módszerek és statisztikák kérdéseit tárgyalja. A *Tárca* „szabatos rövidséggel” számol be mindarról, ami e téren történik. A kiadók – Erdélyi szavaival – hittek benne, hogy: „... az irodalom iránti közönynek, a vidékek szellemi pangásának ütött a végóra.” Általános érdeklődés kísérte a hírt. Révész Imre a tudós debreceni lelkész-tanár is örömmel üdvözölte a *Füzeteket*, mert („... ki tagadhatná el azon szegényt, hogy az igen szegény magyar irodalomban, aligha van csak egyetlen tudomány is úgy elhanyagolva, mint a protestáns teológia, mint mely után mintegy két ezer művelt ember eszi kenyere a szegény hazában.”) Révész a szerkesztőnek „a lehető szelid és komoly csendes modort,” ajánlotta. Mert ha „szemtől szembe mondjuk... (a protestáns lelkészeknek, tanároknak) tudománytalanságukat, mint érdemlenék, vagy ha csipős gunyt használunk ellenük: méltóztassék meghinni, hogy bosszút állanak a Sárospataki Füzeteken, nem nemes, hanem nemtelen bosszút, természetesen.” A későbbi debreceni püspök jóslata beteljesedett, a lap végül több szerkesztőváltás után megszűnt.¹⁶

„A nevelésről” címmel készült akadémiai előadás

Az ötvenes és a hatvanas évek fordulóján készült *A nevelésről* című kéziratos jegyzete, amely a közösség iránti felelősség szép dokumentuma. A pedagógia, a neveléstan a 19. század elején lett kötelező tantárgy a protestáns iskolákban. Debrecenben már 1802-ben tanították a bölcsészeti karon, 1825-ben pedig külön tanszéket állítottak fel.¹⁷

A szóban forgó kézirat vezérfonalként szolgált Erdélyi nevelési előadásaihoz.¹⁸ A *Filozófiai és esztétikai írások* megjelenésekor, 1981-ben, a kötetben közölt tanulmányok gazdagsága miatt nem keltett különösebb érdeklődést. Az író kilencvenhat paragrafusba foglalja mondanivalóját. Ha szükséges, az egyes paragrafusokra hivatkozunk, mint ő tette. Számos név fordul elő a szövegben, nem jegyzeteljük azokat, miután az író megadja lényeges adataikat.

A kézirat Erdélyi új oldalát mutatja be, mint elméleti s egyben gyakorlati nevelőt. Soraiból a tudós felkészültség és a tárgy szeretete árad, különösen akkor, amikor a népnevelés fontosságáról s annak hazai elmaradásáról szól. Közvetlen, természetes hangon vezeti be hallgatóit a metodika ismeretébe, hivatástudatra ébresztve őket. A falusi iskola érdekeit tartja szem előtt, amikor a teológia diákjait felkészítette, hogy azok, kikerülve a „rektoriákra”, az elemi iskolákban tanítsanak. Kimondja, hogy a nevelés valójában a statust illeti, mint erkölcsi testületet.

Az ötvenes évek végén az osztrák hatalom ébersége csökkent, a kassai tanügyi tanácsosok mégis szükségesnek tartották, hogy az egyes tanszékeken elhangozandó előadások szövegét rögzítsék, mert a „gutgesinnt” urak továbbra is „figyeltek”: vajon a tanárok követik-e az „Entwurf” rendelkezéseit. A jegyzet mutatja, hogy Erdélyi örömmel végezte a munkát, amelyet pedagógiai optimizmusa vezet. Vallja, hogy az iskolai nevelés mellett nevel az élet, „a társadalmi összhatás”, életünk végéig tanulunk. Áttekintette a kérdéskör történetét, saját tapasztalatait dolgozta fel. Bár ismerte a kor csekély neveléstörténeti munkáját, mégsem hivatkozik rájuk. Gazdag filozófiai-esztétikai megalapozottságú irodalmi kritikusi munkássága, tízéves nevelői, többéves tanári pályáján szerzett ismeretei, tapasztalatai elegendőknek bizonyultak, hogy önálló munkában adjon számot felfogásáról.

A jegyzet az igényes, nagy figyelmet felkeltő kérdésről a mindennapok nyelvén szól. Értéke önálló felfogása, széles körű nemzetközi kitekintése, az íróra jellemzően a nevelés múltjának történeti felfogású rövid összefoglalása. Az 1. §-ban *A képzés fogalma, mint a nevelés alapja* címmel meghatározza a vizsgálandó tárgyat: „A szerves természet tárgyai oltás, nemesítés által tökéletesíthetők, az állat idomítható, az ember, mint a természet legdicsőbbje, képezhető is. Képzés alatt pedig értünk valamely kép, eszme (idea) után történő munkásságot lélekből lélekbe, mely azt felfogja nemcsak, hanem vissza is tükrözze és folytassa. Így a képzés fogalma egyenesen az emberre szorítkozik.”

Történeti áttekintéssel kezdi. A legelső nevelés „papi” volt, valódi hazája Kelet-Ázsia és Afrika: Kína, India, Egyiptom, a zsidók, görögök és rómaiak. A nevelés történetét a görög és a római, a középkori iskolák egyházi tanítási gyakorlatának bemutatásával kezdi, az egyes korokat, kiemelkedő egyéniségeit, módszereit ismer-teti. Kifejti, hogy míg a spártai vagy perzsa nevelésmód tan volt, a jegyzet írásakor már csak egy történeti adat a nevelés tudományában. Megadja a tanítás becsületét, méltatja a mindenkori nevelők ember- és jellemformáló szerepét.

A nevelés történetét részletesebben a reformáció idejétől tárgyalja, attól kezdve, hogy az oktatás nagyobb szerepet kapott. Hosszabban foglalkozik Melanchton mun-

kásságával, akit méltán emlegetnek „Praeceptor Germaniae” néven. Az egyes módszereket, a népiskolák, a kötelező iskolai tanítás rendszerét mutatja be, valamint az egyes tanok anyagát.¹⁹ Széles látókörrrel fogalmazza meg a képzés lényegét: „... mert az ember, élete legelső pillanatában már szellem, s mind inkább lelki tehetségek örököse, remények bimbója: a lélekre való gond már az anyai méhben is illeti a magzatot, és kíséri az egész fejlődési koron át. A mennyiben mindez célosan történik, egy szóval *nevelésnek* szokott neveztetni.”, amely egyben társadalomformáló erő.²⁰

A neveléstudomány jelentős helyet kap az emberi művelődés újabb történetében. „Mindazon célos módok, elvek vagy ösméreték és gyakorlatok, melyek így reánk maradtak, emlékezetben hagyattak, összessége, teszi az emberi nem képzésének vagy a *nevelésnek tudományát. (Pädagogia).*” Azt, hogy miképpen közöltessék az oktatás a növendékekkel az *oktatástan (Didactica)* adja meg. Ennek egy része a módszertan (*Methodus*), azaz az oktatás menete vagy folyamata.²¹

A „neveléstudomány rangját” a szerző magasra emeli, mert az „... tágabb értelemben vehető *bölcsészeti tudományok* sorába tartozik, legszorosb összeköttetésben a lélek és embertannal, sőt mint roppant fontosságú szak, minden bölcsészeti tanultság végcélja, eredménye, ha ugyan a bölcsészet hasznos volta még magyarázatot igényelne.” És ismét a bölcsészet, a filozófiai szemlélet múlhatatlan szükségességét hangoztatja, még az elemi iskolai tanítást kiszolgáló tankönyvben is. A nevelés, folytatja, ugyanakkor találkozik az *orvosi tudománnyal is*, mert a nevelőnek orvosnak is kellene lennie.²²

A 6. § a nevelés tartalmát határozza meg. Miután Erdélyi fontosnak tartja a benne foglalt gondolatokat, a történetiség, az adott helyszín, a körülmények meghatározó szerepét, idézzük a rövid fejezetet.: „A nevelés egyéneken mutatja, viszi végbe munkásságát, így szorosan gyakorlati körben forog, de ez az egyént, az egyes embert sem lehetvén az emberiség körén kívül nevelni, tanítani, a nevelés tudományának főtartalmát teendi az ember *rendeltetésének*, hivatásának ösmérete. A rendeltetés cél, a magasb, szebb emberiség, munkásság egyetemesen. Úgy kell hinnünk, hogy ami szépet, jót, igazat az emberi szellem előállított, mindabban saját rendeltetését valósította, ábrázolta ki. Így az *emberi művelődés története*, különösen a vallás, művészet és filozófia nyomdokainak tisztában tartásával, legméltóbb tartalmat nyújt a neveléstudománynak. Az ember rendeltetése örök és egy, de a módok, melyek által egyesekben az eléretik, különbözők. Ez úton – így summázza gondolatait – a neveléstudomány tartalmát az idők és külön népek, társadalmi intézetek *határozzák*, így a neveléstudomány *az emberi rendeltetést a művelődés történetének útmutatása szerint egyes népeknél tárgyalja, valósítja.*” Ugyanolyan lényegesnek tartja a *nevelő*, valamint a *tanító* szerepét: mert míg a szülőket a sors adja, a tanítót választják. A kiválasztásnál figyelni kell némely tulajdonságára, hogy a tanítványok előtt kellő tekintélye legyen. „Ézek: *testileg*: fejlett organizmus, *lelkileg*: műveltségi, tudományos készség, melyben tanítványait jóval meghaladja és végre *példás erkölcsiség*. Csak e tulajdonokkal felruházott egyén választható, vallható nevelőnek.”²³ A választásnál lényeges szempont a tanító erkölcsi viselete, amely a legelső oktató, „... többet adnak erre, mint szavaira, miért az

iskolaügyelőnek nem kevesebb gondot kell fordítani a tanító erkölcsi viseletére, mint tudományosságára.”²⁴

Jól teszi, ha a tanító bevonja az idősebb tanulókat a nevelői munkába, azáltal, hogy feladatot ad nekik: foglalkozást a kisebbekkel. A szerző nem pártolja a „házi nevelést” – miként vallotta annak idején Fáy András is a *Bélteky-ház* című 1832-ben megjelent családregegyében –, amely az arisztokrata és a jómódú családoknál gyakori volt. Erdélyi szavai ma is megszívelendők, mert elítéli azt a gyakorlatot, hogy a szülők a gyermeket jutalom által édesgetik a tanuláshoz: „[...] Adassék neki, a mire szüksége van, és csak ezért, s nem jutalomból.” A büntetésnek nem híve, ha kell „... csak módjával és ha fájdalmas is, de rövid ideig tartó legyen, valamint a jutalom is inkább serkentő, mint elkevelítő módon történjék.” Azt is „... meg kell mutatni neki (a gyermeknek), hogy van, aki tud parancsolni. Hosszan okoskodni gyermekkel nem való.”²⁵ Egyes megállapításai ma is figyelemre méltóak, amikor úgy véli: „... hibás a gyermeket, főleg előkelő házaknál, két nyelvre is kaphatni, mert az értelem kárával történik. Legjobb az anyai nyelvet tartani meg fejlődési közegnek, mert az ember nem azért van, hogy pusztán beszélővé képeztessék mindjárt az első korban. Szókat, a dolgok neveit, ki kell mondatni a gyermekkel selypeskedés vagy dajkai édelgés nélkül tisztán, kereken a szokott hangzókkal, hangokkal.”²⁶ Kiemelkedőnek tartja az állam és az egyházak szervezte népiskolák jelentőségét. Hasznukról meggyőződött 1844-es németországi utazásán, amikor látogatta a porosz, sváb iskolákat, és konzultált a tanárokkal.²⁷

A német iskolai rendszer eredményességét mutatja: az írástudatlanság szinte teljes megszűnése, és a polgári gondolkodás elterjedése, mert a tanítók képesek voltak alakítani, „nevelni” a társadalom alapját, a néptömeget. „A népiskolák oly nyilvános intézetek, melyek a törvények oltalma alatt egyes községekben állnak fel az embermívelés előmozdítására. Népiskolák polgárisított népet föltételeznek [...] a népiskola feladata megállapított szabályok szerint bizonyos korbelti gyermeket, különbség nélkül erkölcsi és vallásos, jó polgárokká képezni. Mely végre eszközei a tanító *személyes* munkássága: továbbá *fegyelem és tantárgyak*.”²⁸ Következésképp a népiskolák szervezésénél nálunk is szükségesek az elvárások, magasra kell tenni a mércét, az egész társadalom igényeit kell követni: „A néptömeg a falusi iskolákon túl nem kap egyéb művelést, hanemha vallásit az egyház által, s épen ezért addig kell vinni a nyelvmívelést, hogy a nép fia képes legyen élő szó és írás általi közleményeket pontosan, s gyorsan felfogni, s ön gondolatait is papirosra vetni. Ki kell tudni számítani a tér és idő viszonyait, s kisebb nagyobb mennyiségeket. Úgy szinte megkivántatik a real szakban némi természettan és természetrajz, földirat, történelem, és ebben foglalva az államisme alapvonásai, szó és írásbeli gyakorlatokban. Különösen a természettanból a legtöbbször előforduló tünemények, meleg, világosság, eső, lég stb. természetrajzból a közelben kapható, leginkább növényvilág, de mindkettő röviden és egészet képezve, a földirat különösen a hazára szorítkozzék, ennek természeti és politikai viszonyai szerint. A történelem egyes nagy emberek életéhez s világeseményekhez kötve, legcélszerűbb, részletes előadásoknak főleg a hazai tör-

téneteknél van helye. Megjegyzendő, hogy a fő pontok összeállítása mindig egészet képezzen. A hazai állodalmi intézetek, s a jelen állapot felmutatása teszi e szakban a zárkövet.”²⁹ A következő paragrafusban új gondolatot említ: a népiskolákban kell kezdeni a művészeti érzék felébresztését. „Legfontosabb a művészetiek közül az éneklés mestersége, mivel az egy részét teszi az istentiszteletnek és a magános és társas örömmek is. Hangjegyeket már a népiskolákban kell, habár legegyszerűbben is, megismertetni.”³⁰ A tanító készsége, biztossága az éneklésben többet ér, mint a hosszú elemzés. Az ének a természet sugallatára, ösztönszerűleg is megtanítható. A népiskolákban kell elkezdeni a gyermekek szépre nevelését, korán keltsék fel bennük a tanítók az igényt, hogy meglássák a szépet, ezért a gyermekeknek csinos képeket mutassanak, hogy későbbi életükben maguk körül is megköveteljék. A szép iránti érzék kifejlesztése egész életükre szól. „A népnevelésben szinte nem volna hátrányos oda dolgozni, „... hogy egyszerű falusi embereink szobáját csinosabb alakok díszítenék, mint sok helyütt látjuk.”³¹ Nincs visszajelzésünk nevelési óráink sikeréről, annyi bizonyos, hogy szavai nagy láttató erővel jelentkeznek, mintha a leendő tanítók szájába adná a mondatokat. Élvezettel hallgathatták diákjai, színes, érdekes írás, amelyeket, mint általában filozófiai óráit színes visszaemlékezései, gondolattársításai élénkítették.

Sárospataki levelek, 1864–65

Az író nevelés iránti érdeklődése változatlan maradt a hatvanas évek második felében is. Gondolatait az egész közösségre kiterjesztette. Bizott Sárospatak fejlődésében, és urbanisztikai újításokat sürgetett, hogy a városka polgárosodását segítse. A lehetőségekről értekezett 1864-65-es cikksorozatában a sátoraljaújhelyi *Zempléni Híradó*ban közölt leveleiben.³² Áttekintésében, a helyi viszonyokra figyelve, javaslatait sorolva nagyobb fejlődésre serkentette a jobb sorsra érdemes települést. Gondolatai újszerűek voltak, korszerűen, perspektivikusan foglalkoztatta a közösség jövője, amelyben élt, és egy élhetőbb várost, a lehetséges jövőt vázolta fel a lakosság életkörülményei javítására. Sárospatak a 17. századtól a Perényiek, a Dobók, a Lorántffyak és a Rákócziak óta hallatott magáról, majd a politikai szerep után a tudomány, Comenius, valamint főiskolája tette országosan ismertté nevét.³³ A község önállóság iránti vágya 1835-ben valósult meg, amikor megváltották magukat földesuruktól, vállalva háromszázezer forint adósságot. Nem gondolhatták, hogy tizenhárom év múlva az adomány ölükbe hullhat. Az író néhány olyan kérdésre hívja fel a figyelmet, amely az egész közösséget foglalkoztatta. Sok éven át a tavaszi áradások fenyegették a település lakosait. A Tisza szabályozása után kevesebb lett az árvíz, azonban a Bodrog azóta is veszélyezteteti anyagi javait, mint az az évente elkerülhetetlen „hóvíz és a zöldár” – amit a két folyó, a Tisza és a Bodrog engedett rájuk. Azzal, hogy megkezdték 1858-ban a Bodrog töltésének építését, csak az építés folytatására volna szükség. Több ezer holddal megnövelné a község területét, ami együtt jár a munkaerő értékének növekedésével, a nagyobb jövedelemmel, egyszóval az anyagi jólét emelkedésével.

Patak lakosságát egyformán sújtja a gyakori halál, a népesség számának csekély növekedése és a munkaerő hiánya. A munkáskezek gyarapodása, az „okszzerű gazdálkodás”, a szellemi előrehaladás a cél, amely karöltve jár a polgárosodás eredményeivel. Sárospatak lakosainak számát növelheti a betelepítés, az iparosság és a kereskedők vonzása, amely meghozná a drága és rossz piac nagyobb forgalmát, választékának bővülését, a kereskedelem fejlődését. A városrendezésről Erdélyi távlatosan, városfejlesztés lehetőségeit vetíti fel. Véleménye szerint a folyók szabályozásával megnő a község határa, több ezer hold föld kerül művelésre, növelve a lélekszámot. Húsz évvel korábban, amikor Franciaországban járt, Lyon környéke őt a Bodrogközre emléktette. A Rhone és a Saône folyók megrendszabályozásával, a felszín alatt épített fedett és nyílt csatornákkal megoldották a vízgazdálkodás korábbi hiányosságait. A csatornázás hiánya Sárospatak égető gondja: a fő, azaz Kovács utca, a mai Rákóczi út két oldalán nyílt csatorna folyt, ami a pincékből elvezette a vizet. Az 1850-es években betemették az árkokat, a következmény: a pincéket elöntötte a víz. Személyes élményekre hivatkozik, mert 1851 és 1862 között a filozófiai tanári lakban élt, a mai Rákóczi utcában, ahol a víz gyakran elöntötte kertjüket, a ház falai átmedvesedtek, a levegő nyirkos, egészségtelen volt.

A felszín alatti csatornák, mint régen a nyitott csurgók majd elvezetik a vizet a Bodrogba, mint írta, mert így történt a vár, illetve a főiskola árvízmentesítése is az 1806-os építkezés idején. Erdélyi azt is ajánlja, hogy a „patics” (vályog) házak helyett száraz téglából építkezzenek, ezáltal is javítva az épületek és a leendő város külső képét. Úgy véli, ennek érdekében lenne szükség egy „rendezett tanácsra”, „végrehajtó intézkedésre”, amely ellenőrzi, véleményezi, sőt esztétikai szempontból is támogatja vagy tiltja a leendő építkezéseket. A fejlődés alapjait a telepítések, honosítások adják, a „kapás rend” tagjai, akik értik a szőlőművelést, és megadják annak becsét. A szőlőművelés az utolsó években háttérbe szorult, mert a pataki „dolgos kezek” az azonnal fizető munkákat vállalják inkább, mint a szőlőművelést. Erdélyi leveleiben számos értékes gondolatot, gyakorlati tanácsot vetett fel, részletezésüktől most eltekintünk. Végezetül egyet mégis kiemelünk, amely az akkori Patak lakosaiból hiányzott, pedig fontos lett volna a fejlődés lehetőségét tekintve: a polgári tudat, amely a városiasság egyik fő ismérve. Jelentős gondolat, amelyet franciaországi utazása idején megfogalmazott, ezért idézzük: „Sárospataknak nincs oly tősgyökeres polgársága, mely a város történelmi életével együtt fejlődve a múltban, jelenben jövőjét látná, becsülné. Egyik emberkor a másiknak, mondhatni, semmi felelősséggel nem tartozik, s föl van mentve az erkölcsi számadás minden terhétől, s behelyezve magát a mai állapotok sorompói közé, igen él a városnak, vagy inkább maga érdekeinek, mennél kevesebb szám lévén megérve azon nagy és szép gondolatra, hogy nemcsak városi lakos, hanem azonfelül nemzettag is, nemcsak pataki polgár, hanem magyar hazafi is tartozik lenni maga és a világ előtt. A polgárság ily értelme már az, mely törvényeinkbe is bejutott, vevén a szót oly becsben, minő a latin *civis, civilis*, melytől a mai világ jelszava, teljes joggal, vette civilisatio (műveldelem) nevét. A polgár tehát nemcsak lakost, hanem művelt lakost is akar jelenteni, legalább ily értelemben nevezte magát Rousseau pol-

gárnak (citoyen), így vette azt az 1848-i magyar törvényhozás, [...] így várja meg városainktól az ország, hogy az európai műveltségnek legyenek vivői, a hazai jólétnek állandó helyei, a mesterségnek és iparnak képviselői.”³⁴

Az utolsó pataki évek

Erdélyi János belátta, hogy Patak nem tudja megadni számára azt a független nyugalmat, amely életéhez és munkájához szükséges lett volna. Patakon a „kálvinista ízetlenségek”, mint egy levelében fogalmazott, elkedvetlenítették, nem tudta megvalósítani teremtő munkájának nagy céljait. Kortársai közül többen is látták az ötvenes években, hogy „... nincs a maga helyén Patakon” – mint Pálffy János írta. Az 1848-as képviselőház alelnökét Haynau halálra ítélte, majd felmentette, tartózkodási helyéül 1852-től Sátoraljaújhelyt, illetve Tarcalt jelölték ki. Ez időben többször találkoztak. *Emlékezéseiben* írja: „Erdélyi egyike azon nagyon kevés számú, becsületos, eszes, józan felfogású férfiaknak, tele kedéllyel, minőket az Isten csak jókedvében teremt néha. Tanártársai között egy sincs, ki az ő lelke- és szellemének mérvét megüsse. Ő itt elparlagul, vagy elkedvetlenedik: az ő helye Pest volna. Ő lelke mélyéből gyűlöli a zsarnokságot, s keze alól kikerülő tanítványai bizonyosan nem lesznek az osztrák barátai. Most is ezen iskola az egyetlen az országban, mely nem adta meg magát az osztrák tanrendszerének [...] A főérem Erdélyié volt.”³⁵

Pálffy látta a jövőt, ha Erdélyi nem távozik Patakról, ahol értetlen emberekkel, irigységgel volt körülvéve. Az 1859-es solferinói vereség után, amikor Bécs kénytelen volt politikai engedményeket tenni, nagyhangú pataki ellenfelei, minden észszerű újítástól rettegő tanártársai, Csoma Mihály vezetésével hajszát indítottak ellene. Önjáró emberként nem alkalmazkodott a helyi hangadók normáihoz, akik 1860-tól, Apostol Pál püspök halála után utódjában, Zsarnay Lajosban támogatóra találtak.

Széles látókörű tanártársai Majoros András, Somosi János, Bakó Dániel halála után egyre jobban elmagánosodott. A pataki lelkész, Hegedüs László és sátoraljaújhelyi barátai között érezte igazán jól magát. Az utolsó években az éltette, hogy Pestre kerül, ahol – úgy érezte – jelentős feladatok várják. A hatvanas évek második felében többször járt Pesten, felmérte a pesti lehetőségeket. Nagy tévedése volt, amikor az ötvenes évek végén nem fogadta el Csengery Antal meghívását Pestre. Ez időben még bizakodott, hogy Patakot szellemi központtá teheti, ami akkor, mint később sem sikerült minden áldozatos munkája ellenére. Amikor 1866-tól pesti barátai biztatták a fővárosba költözésre, elgondolkozott. Sárospatakon a szép új házban sem találta helyét. Lassan elvágta a szálakat, amelyek Patakhoz kötötték. Nem volt betegségtudata vagy nem engedte kifejlődését. A szüret idején szerzett súlyos mellhártya és tüdőgyulladás miatt 1862 végén épp úgy 1863 elején, továbbá amikor Pesten kórházba kényszerítette nagyon magas lázzal járó tífusza, már lemondtak életéről. Amint meggyógyult, folytatta az állandó munkát. Orvosára, Kovács Sebestyén Endrére többszöri figyelmeztetése ellenére sem hallgatott. Nem tudott beteg ember módjára élni. Pestre készülődése közben 1868. január 23-án este érte a halál.

Özvegyére már csak a tizenhét éves pataki élet tárgyi maradványainak felszámolása maradt. Ilona élete végéig gyászolta, soha nem vette le az özvegyi fekete ruhát. 1895 augusztusában hunyt el.

Azt, hogy Patakon milyen nagy ellentétek választották el Erdélyit a hangadó maradiak táborától, igazolja Ballagi Géza, maga is pataki tanár, az író halálának 25. évfordulóján, szeptember 16-án elmondott beszéde. Az ünnepségen elhangzottakat az *Ung* című folyóirat 1894. szeptember 23-i számában közölte. Köztük Ballagi Géza megemlékezését is, aki utalt a pataki tanári kart megosztó ellentétekre. Felsorolta Ung, Abaúj, Borsod, Bereg, Szabolcs vármegyék, a távolabbról és a környékből érkezett kiválóságok nevét, majd kiemelte: „Főgimnáziumunk tanári karának s a kat. papságnak távolmaradása sokaknak feltűnt.” Eljött Lévy József, a fiatalkori pesti barát, aki Erdélyi János tiszteletére írt versével nyitotta meg az ünnepet.

Az önálló gondolkodású, tehetséges és nagy munkabírású embert, aki mindenkori közössége érdekének, szolgálatának szentelte életét, épp ez a szűkebb közösség nem ismerte el. Felfogása, életvitele – mint háza, komáromi felesége – épp úgy zavarta őket, mint igényesebb élete. Arról megfeledkeztek, hogy mindannak anyagi feltételeit írói munkájával teremtette meg. Erdélyi János sárospataki élete igazolja, hogy az alkotó, tevékeny, önjáró ember és a másságot elutasító, a szükséges újításoktól is rettegő közösség szembenállása milyen pusztítással járhat mind az egyén, mind a közösség életében.

Jegyzetek

- 1 Erdélyi Jánosról szóló monográfiám: T. Erdélyi Ilona: Erdélyi János (1814–1868). (Magyarok emlékezete.) Kalligram Kiadó, Pozsony, 2015. 564 o. A kötetet a kedves olvasó figyelmébe ajánlom, így eltekinthetünk az ismétlésektől.
- 2 T. Erdélyi Ilona: Erdélyi János (1814–1868), i. m. 38–39. o.
- 3 A regényterv: Erdélyi Tár 6. k, 67. levél; T. Erdélyi Ilona: Erdélyi János (1814–1868), i. m. 39. o.
- 4 T. Erdélyi Ilona: A Ifjú Magyarország és Kazinczy Gábor. (Irodalomtörténeti Füzetek 48.) Akadémiai Kiadó, Budapest, 1965. 64–66. o.
- 5 Cikkek a Társalkodóban: H. E.: A sárospataki főiskola szelleme, 1839. június 26., H. E.: Egy tekintet a sárospataki főiskola jövődjére, 1839. szeptember 7., H. E.: Sárospataki iskolatárgy, Igazolással Zs. L.-nak, 1839. október 2. T. Erdélyi Ilona (s. a. r.): Erdélyi János: Irodalmi, színházi, közéleti írásk és beszédek. (A magyar irodalomtörténetírás forrásai. Fontes Ad Historiam Litterarum Hungariae Spectantes 19.) Mundus Magyar Egyetemi Kiadó, Budapest, 2003. 531–540. o. Zsarnay Lajos „V. P.” jellel választott a Társalkodó, 1840. 12. és 14. számában. A polémia másik hozzászólója Ormós László egykori pataki diák volt Egy szózat a sárospataki iskola ügyében címmel. Ő is félreértette „H. E.” szándékát, aki nem a főiskolát, hanem tantárgyainak korszerűtlenségét támadta. Erdélyi János: Irodalmi, színházi, közéleti írásk és beszédek, i. m. 304–311., 618–619. o.
- 6 Zsarnay nem éppen ismereteinek gazdagságáról volt ismeretes. A Zsarnayra utaló idézet: az első: Erdélyi Tár, 1. k., a második: Erdélyi Tár, 7. k. 188/b.
- 7 Erdélyi Tár, 1. k. A napló feljegyzéseinek részletesebb ismertetése: T. Erdélyi Ilona: Erdélyi János (1814–1868), i. m.
- 8 Erdélyi Tár, 1. k. Erdélyi János: Magyar Közmondások könyve. Kozma Vazulnál, Pest, 1851.
- 9 Erdélyi Tár, 1. k. 123.

10 Uo.

11 T. Erdélyi Ilona: Erdélyi János (1814–1868), i. m. 292., 311–319. o.

12 Uo. 311–312. o.

13 Uo. 313. o. A főiskolai Tomasekkel vívott harcát lásd részletesebben: A Kollégium története 1849-től 1919-ig. In: A Sárospataki Református Kollégium története. A Református Zsinati Iroda Sajtóosztálya, Budapest, 1981. 155–201. o.

14 Emléklapok. Erdélyi János nagykaposi emléktáblájának leleplezése alkalmából. Kiadja a Sárospataki Lapok, Sárospatak. 1894. Szinyei Gerzson beszédének részletét lásd: 17–18. o. Először az Ung, 1894. szeptember 23. számában közölte a lap az író halálának huszonötödik évfordulóján, a Nagykaposon 1894. szeptember 16-án rendezett emlékünnepen elhangzott előadásokat.

15 Váczy János: Erdélyi János (1814–1869) = Vasárnapi Újság, 41. évf. 37. szám, 1894. szeptember 16., 609–610. o.

16 T. Erdélyi Ilona (s. a. r.): Erdélyi János levelezése II. (A magyar irodalomtörténetírás forrásai. Fontes Ad Historiam Litterarum Hungariae Spectantes 3.) Akadémiai Kiadó, Budapest, 1962. 176, 184. o.

17 Zsigmond Ferenc: A debreceni ref. Kollégium története 1538 (?)–1938. Debrecen sz. kir. város – Tiszántúli református egyházkerület könyvnyomda-vállalata, Debrecen, 1937.

18 T. Erdélyi Ilona (s. a. r.): Erdélyi János: Filozófiai és esztétikai írások. (A magyar irodalomtörténetírás forrásai. Fontes Ad Historiam Litterarum Hungariae Spectantes 10.) Akadémiai Kiadó, Budapest, 1981. 506–545. o.

19 Erdélyi János: Filozófiai és esztétikai írások, i. m. 41. §

20 Uo. 2. §

21 Uo. 4. §

22 Uo. 5. §

23 Uo. 16. §

24 Uo. 96. §

25 Uo. 52. §

26 Uo. 54. §

27 Erdélyi János: Úti levelek, naplók, 1844–45. Tarandus Kiadó, Győr. 2012. Számos vonatkozó megjegyzésével találkozunk a német iskolák, egyetemek, nyomdáik látogatásáról, valamint tanáraival folytatott beszélgetéseiről.

28 Erdélyi János: Filozófiai és esztétikai írások, i. m. 56. §

29 Uo. 64. §

30 Uo. 65. §

31 Uo. 95. §

32 Zempléni Híradó, 1864. július 4., 11., augusztus 17., 24., szeptember 14., október 5. és december 7., teljes névvel, valamint lásd: Erdélyi János: Úti levelek, naplók, 1844–45, i. m. 121–147. o.

33 Johann Amos Comenius (1592–1670) pedagógus, író. 1650–1654-ig Sárospatakon működött a Rákóczi-család patronálta iskolában. Legnépszerűbb tankönyve az Orbis sensualium pictus (Nürnberg, 1658) már Magyarországon készült kötete.

34 Erdélyi János: Úti levelek, naplók, 1844–45, i. m. 131. o.

35 Pálffy János (Tarcsafalva, 1804. január 10. – Tarcsafalva, 1857. április 13.) Magyarországi és erdélyi urak. Pálffy János Emlékezései, I–II. Erdélyi Szépművészeti Céh, Kolozsvár, 1939. 179, 157. o.

Sajtóvita a sárospataki tanítóképzőről 1971–72-ben

Bevezető

A sárospataki tanítóképző igazgatója, dr. Károly István, 1970-ben cikket közölt a *Borsodi Szemle* című évnegyedes, tudományos ismeretterjesztő folyóiratban, amelynek egyébként szerkesztőbizottsági tagja volt.¹ Írásában áttekintette az 1959-ben történt felsőfokúvá minősítés első évtizedének eredményeit. Nem sokkal később, 1971 novemberében a *Napjaink* című megyei irodalmi és kulturális havilap hasábjain E. Kovács Kálmán intézeti tanár értekezett ugyanerről a kérdésről, az igazgatói beszámolóhoz képest igencsak kritikus hangnemben.² A cikke Károly István a folyóirat 1972. januári számában „helyreigazító gondolatokkal” reflektált.³ A szerkesztőség a vitát E. Kovács Kálmán viszontválaszával zárta le a következő hónapban.⁴

A sajtóvita ténye önmagában nem meglepő. A Kádár-korszakban a sajtóorgánumban megjelenő „pengeváltások” fontos alkotóelemét képezték az irányítási rendszernek: egyfajta biztonsági szelep funkcióját töltötték be. A hatalom és a szerkesztőségek látens öncenzúrára épülő viszonyrendszerében a nyilvános véleménycsere lényegében minden témában lehetséges volt, ha nem támadták a fennálló politikai (egypárt)rendszert, az MSZMP vezető szerepét, a szovjet-magyar kapcsolatokat és a marxizmus-leninizmus hegemoniáját. Ezt a status quót az újságíró társadalom tudomásul vette, cserébe a szerkesztőségek viszonylag önállóan – de nem függetlenül! – működhettek.⁵ A lapstruktúrában helyet kaptak kifejezetten kritikai szemléletű orgánumban, mint az *Élet és Irodalom*, a *Kritika*, a *Valóság*. Jelentős szerepük volt a megyei irodalmi folyóiratoknak, közülük legismertebbek a debreceni *Alföld*, a pécsi *Jelenkor* és a szegedi *Tiszatáj*, továbbá a kecskeméti *Forrás*, a miskolci *Napjaink* és a szombathelyi *Életünk* voltak.⁶

Megfelelő színvonalú szerzők nélkül egyetlen orgánumban sem életképes. E tekintetben a vidéki periodikák lényegesen hátrányosabb helyzetben voltak a fővárosiaknál. Nem véletlen, hogy a legnívósabb megyei lapok egyetemi, főiskolai székhelyeken jelentek meg.

Sárospatakon a református teológia 1951-es bezárása után nem maradt főiskola. Ezen a helyzeten változtatott 1959-ben a tanítóképző felsőfokúvá minősítése. A döntés az ország valamennyi tanító- és óvónőkészítőt érintette, és aligha tévedünk,